

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ УЗАГАЛЬНЮЮЧОЇ ЛЕКСИКИ У МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала:

здобувач вищої освіти 2 курсу

групи SoO1-M23z

спеціальності 016 Спеціальна освіта

Коцемир Віталіна Володимирівна

Керівник:

Чопік О.В., кандидат педагогічних наук,

доцент, доцент кафедри спеціальної

та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УЗАГАЛЬНЮЮЧОЇ ЛЕКСИКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	6
1.1. Сутність та особливості розвитку узагальнюючої лексики у дітей.....	6
1.2. Психолого-педагогічні аспекти лексичної системи мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями	12
1.3. Фактори, що впливають на формування узагальнюючих понять у дітей з інтелектуальними порушеннями.....	18
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ УЗАГАЛЬНЮЮЧОЇ ЛЕКСИКИ У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	23
2.1. Методика діагностики рівня розвитку узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	23
2.2. Якісний та кількісний аналіз результатів дослідження.....	41
РОЗДІЛ III. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЗАГАЛЬНЮЮЧОЇ ЛЕКСИКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	48
3.1. Підходи та напрямки корекційно-розвивальної роботи з формування узагальнюючої лексики у дітей з інтелектуальними порушеннями.....	48
3.2. Прийоми формування узагальнюючих понять у молодших школярів з порушеннями інтелекту.....	54
3.3. Методика організації занять з формування узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	65
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Однією з важливих умов успішного навчання у школі є достатній рівень мовленнєвих знань, умінь та навичок, який дозволяє дитині ефективно сприймати та використовувати навчальний матеріал, а також сприяє її особистісному розвитку. У цьому контексті формування узагальнюючої лексики у дітей з інтелектуальними порушеннями є одним із ключових завдань, оскільки вона є основою для побудови зв'язного мовлення, організації думки та розвитку когнітивних процесів. Питанням вивчення лексичного розвитку у дітей з інтелектуальними порушеннями приділяли увагу такі науковці, як О. Боряк, І. Глущенко, Л. Дяченко, О. Лазаренко, І. Ніколаєнко та ін. вказуючи на важливість розвитку узагальнюючої функції лексики для соціальної адаптації та навчальної діяльності [5; 13; 21; 28; 41].

У дітей з інтелектуальними порушеннями спостерігаються значні труднощі у формуванні узагальнюючих понять, що проявляється в обмеженому словниковому запасі, труднощах у класифікації предметів за загальними ознаками та в недостатньому розумінні абстрактних категорій. Це негативно впливає на їхню здатність до активного спілкування, обмежує можливості для самовираження та заважає повноцінному включенню в навчальний процес.

Формування узагальнюючої лексики сприяє розширенню знань про навколишній світ, розвитку абстрактного мислення та навичок систематизації інформації. Відтак, цілеспрямована корекційна робота, яка включає вправи, спрямовані на розвиток узагальнень, є важливим напрямом у мовленнєвій діяльності з дітьми цієї категорії.

Актуальність теми обумовлена важливістю лексичного розвитку для інтеграції дітей з інтелектуальними порушеннями в суспільство та забезпечення їхньої здатності спілкуватися і здобувати нові знання. Науковці та педагоги підкреслюють, що розвиток узагальнюючих навичок у цих дітей потребує спеціальних методик, спрямованих на покращення активного та пасивного словникового запасу. У зв'язку з цим ми обрали тему дослідження «Формування

узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями».

Мета дослідження – з’ясувати особливості формування узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями та розробити ефективну методику корекційної роботи.

Об’єкт дослідження: лексичний розвиток у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження: особливості та методи формування узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз літератури щодо проблеми розвитку узагальнюючої лексики у дітей з інтелектуальними порушеннями.
2. Вивчити рівень сформованості узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.
3. Визначити методичні підходи до розвитку узагальнюючої лексики в умовах логопедичних занять.

Методи дослідження включають теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури, констатувальний експеримент, методи кількісного та якісного аналізу результатів.

Експериментальна база дослідження: Комунальний заклад загальної середньої освіти «Ліцей № 9 Хмельницької міської ради», Комунальний заклад загальної середньої освіти «Гімназія № 19 імені академіка Михайла Павловського Хмельницької міської ради».

Практична значущість дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій, спрямованих на корекцію та розвиток узагальнюючої лексики у дітей з інтелектуальними порушеннями, які можуть бути використані логопедами, педагогами та психологами у навчально-корекційній діяльності.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра включає вступ, три розділи, загальні висновки, список використаних джерел та додатки.

Апробація результатів дослідження. Основні результати кваліфікаційної роботи магістра обговорювались на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти», яка відбулась 8 листопада 2024 року в м. Кам'янець-Подільському. За результатами дослідження опубліковано наукову статтю.

ВИСНОВКИ

Висновки щодо формування узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями базуються на теоретичному та практичному дослідженні проблеми. Виконане дослідження підтвердило, що розвиток узагальнюючої лексики є ключовим аспектом для повноцінного засвоєння знань, формування мовленнєвих умінь і навичок, а також для загальної соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.

Узагальнююча лексика – це категорії слів, які описують групи об'єктів за спільними ознаками та є основою для абстрактного мислення і класифікації. Для дітей з інтелектуальними порушеннями засвоєння цієї категорії лексики є складним завданням, оскільки їх когнітивний і мовленнєвий розвиток має значні відхилення. Важливість узагальнюючих понять полягає в тому, що вони сприяють розвитку логічного мислення, здатності до аналізу, порівняння та класифікації, що є невід'ємними компонентами успішного навчання.

Дослідження показують, що діти з інтелектуальними порушеннями мають значні труднощі з формуванням лексичних узагальнень. У них часто спостерігається обмежений словниковий запас, слабе розуміння категорійних ознак об'єктів та їхньої спільності, а також невміння використовувати узагальнюючі терміни для систематизації свого досвіду. Внаслідок цього їм важко вільно орієнтуватися у простих та абстрактних категоріях. Затримки в розвитку узагальнюючої лексики значно ускладнюють комунікативну діяльність дитини та її здатність до пізнання й інтерпретації світу.

Завдяки аналізу теоретичних та практичних матеріалів вдалося визначити рівні розвитку узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Було виділено три рівні – високий, середній і низький – за критеріями правильності, повноти та самостійності виконання завдань, дотримання послідовності та потреби в допомозі. Результати дослідження показали, що більшість учнів мають переважно низький або середній рівень розвитку узагальнюючої лексики: вони часто не розуміють значення багатьох узагальнюючих слів, мають нечіткі уявлення про зв'язки між словами та не

можуть виконувати завдання на групування слів. У більшості досліджуваних дітей рівень узагальнення значно нижчий за вікову норму: вони мають труднощі з розумінням і використанням абстрактних категорій, з узагальненням предметів та ознак за їх спільними властивостями. Зокрема, було відмічено обмеженість словникового запасу, слабе розуміння зв'язків між словами, низький рівень граматичних узгоджень та неспроможність використовувати узагальнюючі поняття у самостійній мовленнєвій діяльності. Крім того, дослідження виявило особливості класифікації слів у дітей з інтелектуальними порушеннями: їм складно групувати слова на основі семантичних ознак, особливо семантично далеких, а класифікація близьких за значенням слів супроводжується численними помилками. Діти часто використовують слова в обмежених та знайомих ситуаціях, що свідчить про відсутність загального понятійного підходу.

Порівняльний аналіз рівня сформованості узагальнюючої лексики у 1 та 2 класах показав певне покращення показників у другокласників, що свідчить про поступове формування узагальнюючих навичок під впливом корекційних заходів, що підтверджує ефективність систематичного корекційного впливу.

На основі проведеного дослідження було розроблено методичні рекомендації, які сприяють розвитку узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Визначається, що для ефективного розвитку узагальнюючої лексики у дітей з інтелектуальними порушеннями рекомендовано застосовувати індивідуальний та диференційований підхід, який враховує особливості кожної дитини. Корекційна робота має базуватися на використанні різноманітних методів, зокрема інтерактивних ігор, вправ на порівняння та категоризацію, а також широкого залучення наочного матеріалу. Використання дидактичних матеріалів, зокрема карток із зображеннями, сюжетних картин та реальних предметів, забезпечує можливість формування у дітей уявлень про спільність та розмаїття об'єктів. Важливо також інтегрувати узагальнення у повсякденні мовленнєві ситуації, стимулюючи дітей до практичного використання нових понять.

Розвиток узагальнюючої лексики є надзвичайно важливим для підготовки дітей з інтелектуальними порушеннями до школи та їхньої успішної соціальної адаптації. Засвоєння узагальнюючих понять сприяє розвитку мислення, здатності до аналізу, систематизації та узагальнення, що є необхідним для успішного навчання у школі. Результати дослідження підкреслюють необхідність подальшого розроблення методик корекційно-розвивальної роботи, орієнтованих на поліпшення лексичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, а також на вдосконалення педагогічного підходу до цієї категорії дітей.

Таким чином, у результаті дослідження було виконано всі поставлені завдання. Перспективним напрямком подальшого дослідження є апробація та вдосконалення розробленої системи ігор та вправ, що сприятиме підвищенню рівня узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапова Н. О. Формування мовленнєвої діяльності дітей з інтелектуальною недостатністю: методичні рекомендації. Київ: Освіта України, 2019. 180 с.
2. Беленька Г. В. Розвиток мовлення у дітей з порушенням інтелекту: теорія та практика. Львів: Літопис, 2018. 240 с.
3. Блеч Г. О. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. Київ : Пед. думка, 2012. 180 с.
4. Блінова Г.Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини: Навчально-методичний посібник. Київ : Благосвіт, 2001. 215 с.
5. Боряк О. В. Розвиток мовлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями: теорія і практика. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. 147 с.
6. Боряк О.В. Методика логопедичного обстеження розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія // за заг. ред.: Т. М. Дегтяренко, Ю. А. Картавої. Суми : ВВП «Мрія», 2015. С. 133–152.
7. Бугера Ю. Ю. Розвиток лінгвістичного компоненту мовленнєвої діяльності у дошкільників з порушеннями інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти* (педагогічні науки). 2020. Вип. 15. С. 26–36.
8. Бугера Ю.Ю. Формування лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в процесі навчання. *Наукові записки. Серія: Спеціальна педагогіка*. 2021. № 3. С. 45–52.
9. Висоцька А. М. Організація корекційно-виховних занять із розумово відсталими школярам. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2012. № 1. С. 14–17.
10. Волкова Н. П. Психолого-педагогічні аспекти навчання дітей з особливими освітніми потребами. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2017. № 8. С. 36–43.
11. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі та соціальному середовищі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.

12. Гаврилов О. В., Ляшенко О. М., Миронова С. П. Методика навчання учнів 1-4 класів спеціальної школи : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Гаврилова. Кам'янець- Подільський : Друк-Сервіс, 2011. 312 с.
13. Глущенко І. І. Методика формування лексичних узагальнень різної складності у дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2011. № 14 (225). С. 11–23.
14. Гра по-новому, навчання по-іншому : методичний посібник / упорядник О. Рома. The ЛЕГО Foundation, 2018. 44 с.
15. Давидова О. Вплив психофізичних відхилень на стан мовленнєвого розвитку дитини. *Дефектологія*. 2007. №11. С. 49–51.
16. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
17. Дзюбко Л. В., Гриценко Л. Діагностика навчальної мотивації: збірник методик. Київ : Шк. Світ, 2011. 128 с.
18. Дидактичний матеріал для обстеження дитячого мовлення: посібник для логопеда // за ред. Т.В. Пічугіна. Львів : 1997. 71 с.
19. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. / за ред. Бондаря В. І., Луцьке К. В. Київ : Ін-т дефектології АПН України, 2000. Вип.1. 186 с.
20. Дичківська І. М. Основи педагогічної інноватики : навч. посіб. Рівне, 2001. 231 с
21. Дяченко Л. С. Особливості розвитку лексики у молодших школярів з інтелектуальною недостатністю. *Спеціальна педагогіка*. 2019. № 5(30). С. 89–95.
22. Зайцева Л. М. Логопедична робота з розвитку словникового запасу дітей з інтелектуальними порушеннями. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 200 с.
23. Закон України про освіту. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

24. Іваненко М. О., Кравченко Т. П. Особливості лексичної діяльності у дітей з інтелектуальними порушеннями. *Наукові записки. Серія: Психологія і педагогіка*. 2018. Т. 4. С. 144–151.
25. Касаткіна О. П. Корекційне навчання молодших школярів з порушеннями інтелекту в умовах інклюзії. *Корекційна педагогіка: актуальні проблеми та шляхи вирішення*. Київ: Педагогічна думка, 2017. С. 99–105.
26. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
27. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів з порушеннями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник / авт.: Чеботарьова О. В., Трикоз С. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В., Бобренко та ін. Київ, ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 88 с.
28. Лазаренко О. В. Формування узагальнюючих понять у дітей з розладами когнітивного розвитку. *Проблеми спеціальної педагогіки*. 2021. Т. 3. С. 53–60.
29. Левицький В.Е. До питання про формування лексико- граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2015. Вип. 5. С. 172–174.
30. Левченко С. М. Логопедична робота з формування узагальнюючих понять у дітей з інтелектуальними порушеннями. Харків: Харківський національний педагогічний університет, 2016. 210 с.
31. Липа В.О. Комплексний підхід до організації педагогічної корекції у вихованні і навчанні розумово відсталих дітей. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна*. Випуск VI / Відп. ред. В.І. Співак, упорядник О.В. Гаврилов. Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В.С., 2006. С. 168–172.
32. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. 672 с.

33. Малярчук А. Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. Київ: Літера ЛТД, 2002. 104 с.
34. Матвєєва М. П., Миронова С. П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський, 2005. 164 с.
35. Миронова С. П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності: підручник. Кам'янець-Подільський, 2015. 267 с.
36. Миронова С. П., Гаврилов О. В., Матвєєва М. П. Основи корекційної педагогіки : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 264 с.
37. Миронова С., Чопік О. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. 2-е видання, перероблене та доповнене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 332 с.
38. Ніколаєнко І. В. Методика розвитку узагальнюючої лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. *Наукові дослідження в спеціальній педагогіці*. 2019. № 1(15). С. 76–82.
39. Обухівська А. Г. Розвиток мовлення в розумово відсталих дітей у спеціальному дошкільному закладі: Науково-методичні матеріали на допомогу вчителю-дефектологу / за ред. В.М. Ремажєвської. Львів: ЛОНМІО, 1997. С. 31–37.
40. Особливості реалізації компетентнісного підходу в освіті дітей з інтелектуальними порушеннями / навчально-методичний посібник / авт.: О. Чеботарьова, Г. Блеч, І. Бобренко, І. Гладченко, О. Мякушко, С. Трикоз, І. Сухіна, Н. Ярмола. За ред.: О. Чеботарьової, І. Сухіної Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 450 с.
41. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
42. Порадник батькам: практичні рекомендації під час дистанційного навчання дітей з інтелектуальними порушеннями / навчально-методичний

посібник / авт.: О. Чеботарьова, Г. Блеч, І. Бобренко, І. Гладченко, О. Мякушко, І. Сухіна, С. Трикоз. За заг. ред. О. Чеботарьової. Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 154 с.

43. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія : навчальний посібник / За ред. С.П.Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. 220 с.

44. Синьов В. М., Матвєєва М.П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталості дитини. Київ : Знання, 2008. 359 с.

45. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. Частина І. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2007. 238 с.

46. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Частина ІІ. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. 224 с.

47. Соботович Є. Ф. Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції : навч.-метод. посіб. Київ : ІСДО, 1995. 204 с.

48. Спеціальна психологія. Тексти : навчальний посібник / За ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. Ч. І. 158 с.

49. Спеціальна психологія. Тексти: навчальний посібник / За ред. М.П.Матвєєвої, С.П.Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2001. Ч. ІІ. 140 с.

50. Стадненко Н.М. Діагностика відхилень у розумовому розвитку дітей та умови її успішного здійснення: наук.-метод. матеріали на допомогу вчителю-дефектологу / за ред.. В.М. Ремажевської. Львів: ЛОНМІО, 1997. С. 24–30.

51. Стадненко Н.М., Матвєєва М.П., Обухівська А.Г. Нариси з олігофренопсихології. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 200 с.

52. Трикоз С. В., Блеч Г. О. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
53. Чеботарьова О. В., Гладченко І. В. Учні початкових класів із порушеннями інтелектуального розвитку: навчання та розвиток : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 128 с.
54. Чеботарьова О. В. Реалізація компетентнісного підходу у навчанні школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Діти з особливими потребами в освітньому просторі. Київ: Симоненко І. В., 2019. С. 197–201.
55. Чеботарьова О. В., Гладченко І. В., Ярмола Н. А. Методичні рекомендації «Основи діагностичної діяльності корекційного педагога в роботі з дітьми з комплексними порушеннями розвитку» : навч.-метод. посіб. Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 46 с.
56. Чеботарьова О.В. Сучасні технології навчання дітей з інтелектуальними порушеннями в Новій Українській Школі [Електронний ресурс]. *Інноваційні підходи в освіті та реабілітації дітей із особливими освітніми потребами* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (14-15 трав. 2020 р., м. Київ) : До 15-річчя ВГО «Українська асоціація корекційних педагогів» / НПУ ім. М. П. Драгоманова ; ВГО «Українська асоціація корекційних педагогів». К., 2020. С.104–108.